

KS. LESZEK WILCZYŃSKI

Poznań

KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTUR KATOLICKICH ORGANIZACJI MŁODZIEŻY W II RZECZYPOSPOLITEJ

1. UWARUNKOWANIA PRAWNE

W okresie II Rzeczypospolitej do najliczniejszych organizacji należały katolickie stowarzyszenia młodzieży (KSM) męskiej i żeńskiej. Ich wielki rozwój rozpoczął się w Wielkopolsce już w okresie zaboru pruskiego. Organizowane przez duchowieństwo katolickie towarzystwa skupiały polską młodzież pozaszkolną najpierw ze środowisk rzemieślniczych, a później też z wiejskich i robotniczych. Ich celem było zapewnienie młodzieży opieki religijnej i moralnej.

Nasilająca się polityka germanizacyjna rządu pruskiego i walka z Kościołem w okresie kulturkampfu spowodowała, że cele religijne tych stowarzyszeń splotły się z patriotycznymi. Przed pierwszą wojną światową liczba towarzystw młodzieżowych w obu archidiecezjach wielkopolskich, gnieźnieńskiej i poznańskiej, sięgała 250. Wtedy za zgodą władz duchownych powołano w 1914 r. dla młodzieży męskiej Związek Towarzystw Młodzieży z siedzibą w Poznaniu. Żeńskie organizacje tworzone dopiero po odzyskaniu niepodległości.

Już w 1919 r. Poznań, który był najprężniejszym ośrodkiem organizacyjnym ruchu młodzieżowego, stał się siedzibą centralnej organizacji: Zjednoczenia Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej.

W związku z żywiołowym rozwojem katolickich organizacji młodzieży męskiej i żeńskiej w wolnej Polsce wystąpiła konieczność ich ujednoczenia tak pod względem prawno-statutowym, jak i strukturalnym. Było to jednak-

że przez dłuższy czas trudne do przeprowadzenia, gdyż brakowało wspólnych dla byłych trzech zaborów norm prawnych, regulujących sprawy stowarzyszeń i zgromadzeń. Wprawdzie z datą 3 stycznia 1919 r. ukazał się dekret o stowarzyszeniach, podpisany przez naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego oraz premiera i ministra spraw wewnętrznych¹, ale był to przepis ogólny, a w kwestiach szczegółowych odwoływano się w nim do praw byłych państw zaborczych. W dekreście wskazano na obowiązek rejestracji stowarzyszeń i związków i powierzano kierownictwo tymi sprawami Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (MSW), które miało je realizować na podstawie tymczasowych przepisów o stowarzyszeniach z marca 1906 r. Powołano się więc na przepisy rosyjskie z czasów zaborów, dotyczące stowarzyszeń i zgromadzeń, usuwając z nich przez unieważnienie artykuły zbyt represyjne i ograniczające działalność organizacji². Stowarzyszenia istniejące przed 3 stycznia 1919 r. obowiązane były przedłożyć urzędowi administracji państwowej dokumenty świadczące o ich wcześniejszym zalegalizowaniu, zaś powstałe po tej dacie podlegały rejestracji. Według rozporządzenia wykonawczego MSW z 10 stycznia 1919 r. legalizacja miała się zakończyć do marca tegoż roku³.

Dekret naczelnika dotyczył ziem Polski byłego zaboru rosyjskiego (choć ich nie wymieniał). W byłym zaborze austriackim obowiązywała wtedy ustawa o stowarzyszaniu się z 15 września 1867 r., natomiast w dzielnicach dawnego zaboru pruskiego – ustawa Rzeszy o stowarzyszeniach z 19 kwietnia 1908 r. Wszystkie te akty prawne, stosowane w wolnej Polsce z pewnymi modyfikacjami, straciły swą moc dopiero z dniem 1 stycznia 1933 r., to jest od momentu wejścia w życie polskiego prawa o stowarzyszeniach z 27 października 1932 r.⁴ Przez 14 lat nie było zatem ogólnopolskiego jednolitego prawa, odnoszącego się do stowarzyszeń. Co prawda, konstytucja z 17 marca 1921 r. wprowadziła liberalne zasady, między innymi wolność zrzeszania się, jednakże w sprawie tej odsyłała do ustaw sejmowych, których jeszcze nie uchwalono. Nadal w praktyce musiało opierać się na prawach z okresu zaborów, często sprzecznych z liberal-

¹ Dziennik Praw Państwa Polskiego, Warszawa 1919, nr 3, poz. 88.

² Tamże. Zob. też K. G r z y b o w s k i, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982, s. 138–9.

³ Dziennik Praw, 1919, nr 7, poz. 113.

⁴ *Rozporządzenie Prezydenta RP z 27 X 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach*. Art. 63 unieważniał wymienione przepisy trzech zaborców. Dziennik Ustaw RP, 1932, nr 94, poz. 808.

nymi normami konstytucji marcowej⁵ Trwały nadal niejasności w interpretacji różnych praw w byłych trzech dzielnicach, co powodowało wiele trudności przy rejestracji, zwłaszcza na niższym szczeblu w powiatach, i komplikowało procedurę legislacyjną⁶

Zawarty w 1925 r. konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską stabilizował pozycję Kościoła w państwie, lecz w sprawach stowarzyszeń kościelnych nie przynosił nowych regulacji⁷ Jeszcze w 1932 r. w związku z przeróżnymi wykładniami prawnymi wyjaśniano w ogólnopolskim czasopiśmie stowarzyszeń młodzieży katolickiej zawziętości i różnice w przepisach dawnych trzech dzielnic⁸ Najbardziej skomplikowane były normy prawne w byłym zaborze rosyjskim, gdzie członkami czynnymi organizacji mogły być tylko osoby pełnoletnie (po ukończeniu 21 lat). Dlatego musiano tam założyć Zrzeszenie Patronatów Młodzieży, zaś niepełnoletni mogli tworzyć sekcje tego zrzeszenia, lecz nie posiadali czynnego i biernego prawa wyborczego. Nie obowiązywał tam statut Zjednoczenia Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej, powstałego w Poznaniu w 1919 r., jak i inne zasady tworzącego się ogólnopolskiego ruchu młodzieży katolickiej. Również w byłym zaborze austriackim statut ogólnokrajowego Zjednoczenia nie wystarczał do zalegalizowania stowarzyszenia, dlatego małopolskie związki młodzieży posługiwały się odrębnym statutem, przystosowanym do tamtejszego ustawodawstwa. Założycielami i członkami organizacji mogła być tam młodzież już przed ukończeniem 21 lat. Najkorzystniejsze były warunki legalizacji w byłym zaborze pruskim, gdzie bez żadnych ograniczeń mogli zrzeszać się nieletni, a zgłoszeniu podlegało tylko pierwsze zebranie założycielskie. We wszystkich trzech dzielnicach niezbędne było zezwolenie na zebranie lub imprezę publiczną poza lokalem stowarzyszenia. Tryb postępowania w tych sprawach Zjednoczenie uzgodniło z MSW, gdyż często urzędnicy lokalni wprowadzali własną, różną interpretację.

Ten długotrwały stan tymczasowości zakończony został w 1932 r., wraz z ogłoszeniem dwóch polskich aktów prawnych dotyczących zgromadzeń i stowarzyszeń. Sejm Rzeczypospolitej dnia 11 marca tegoż roku uchwalił

⁵ J. B a r d a c h, B. L e ś n i o d o r s k i, M. P i e t r z a k, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1985, s. 439.

⁶ „Przewodnik Społeczny”, 1924/1925, s. 207-210.

⁷ W W ó j c i k, *Konkordat polski z 1925 roku. Próba oceny*, w: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński i S. Wilk, Lublin 1980, s. 15-47.

⁸ „Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży”, 1932, nr 5, 6.

ustawę o zgromadzeniach, wchodzącą w życie 7 czerwca. Ustawa określiła zasady odbywania zebrań, zgromadzeń i imprez publicznych, w tym także organizacji młodzieży⁹

Drugim aktem prawnym było wspomniane już rozporządzenie z mocą ustawy prezydenta RP z 27 października 1932 r., wchodzące w życie 1 stycznia 1933 r.¹⁰ Rozporządzenie określało szczegółowo zasady zakładania i funkcjonowania stowarzyszeń, także młodzieżowych (nie podlegały temu prawu zrzeszenia, mające na celu wyłącznie sprawowanie kultu religijnego). Niedogodne dla organizacji młodzieży były ograniczenia wiekowe, gdyż do stowarzyszeń mogła należeć za zgodą rodziców bądź opiekunów młodzież w wieku 14–18 lat, przy tym bez uprawnień wyborczych i prawa głosu w podejmowaniu uchwał. Założycielami i członkami zarządów mogły być tylko osoby pełnoletnie. Nadzór nad stowarzyszeniami sprawowały lokalne władze administracyjne.

Przedstawione wyżej nowe normy prawne, traktujące katolickie organizacje młodzieży jak wszystkie inne zrzeszenia świeckie, nie zadowalały władz kościelnych. Poza tym artykuł 10 rozporządzenia prezydenta z 27 października 1932 r. przewidywał możliwość wprowadzenia odmiennych zasad dla stowarzyszeń o celach religijnych i wyznaniowych w porozumieniu z ministrami spraw wewnętrznych oraz wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Z artykułu tego skorzystał Episkopat Polski, w którego imieniu, tuż po ukazaniu się nowego prawa, prymas August Hlond prowadził rokowania z rządem w celu ustalenia tychże odmiennych zasad¹¹

W rezultacie tych długotrwałych pertraktacji Rada Ministrów RP uchwaliła 28 stycznia 1934 r. rozporządzenie o stowarzyszeniach służących celom religijnym i wyznaniowym¹² Obowiązywało ono od 31 stycznia tegoż roku. Dotyczyło stowarzyszeń powołanych lub aprobowanych przez biskupa diecezjalnego, mających za swój cel podstawowy szerzenie zasad katolickich; stawiało też wymóg, aby statuty organizacji przewidywały nadzór władzy kościelnej nad ich działalnością. Rozporządzenie uznało związki diecezjalne młodzieży za stowarzyszenia zwykłe, mogące tworzyć oddziały. Warunkiem zastosowania tych przepisów było powiadomienie wojewódzkiej

⁹ Dziennik Ustaw RP, 1932, nr 48, poz. 450.

¹⁰ Por. przypis 4.

¹¹ „Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży”, 1933, nr 1.

¹² Dziennik Ustaw RP, 1934, nr 9, poz. 72.

władzy administracyjnej przez biskupa o udzieleniu zgody na założenie stowarzyszenia lub aprobaty dla już istniejącego. Oświadczenie biskupa mogło być dołączone do wniosku o rejestrację. Wyznaczono termin sześciomiesięczny na potwierdzenie zgody biskupiej lub wyrażenie aprobaty, tj. praktycznie do 31 lipca 1934 r. W okresie *vacatio legis* stowarzyszenia, związki i krajowe Zjednoczenie działały na dotychczasowych zasadach prawnych. W tym samym terminie należało zmienić statuty organizacyjne wszystkich szczebli, głównie dla wyraźnego wykazania w nich stanowiska nadzorczego władz kościelnych.

Na podstawie rozporządzenia z 28 stycznia 1934 r. organizacje młodzieży katolickiej działały do wybuchu drugiej wojny światowej.

2. KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTUR ORGANIZACYJNYCH

W świetle przedstawionych wyżej uwarunkowań i zmian prawnych kształtowanie się struktur katolickich organizacji obejmujących młodzież pozaszkolną w II Rzeczypospolitej należy rozpatrywać oddzielnie do 31 lipca 1934 r. i oddzielnie po tej dacie do 1 września 1939 r.

a) Struktura organizacji do r. 1934

W dniach 25-27 lutego 1919 r. odbył się w Warszawie zjazd księży delegatów biskupich z diecezji całej Polski w sprawie ujednoczenia katolickiego ruchu społecznego na terenie Rzeczypospolitej. Przyjęto na zjeździe projekty statutów dla organizacji młodzieży (jak też dla innych zrzeszeń katolickich), a w uchwale podkreślono potrzebę utworzenia centralnej organizacji ogólnopolskiej i zwołania w Poznaniu – jako głównym ośrodkiem ruchu młodzieży katolickiej – zjazdu sekretarzy generalnych związków diecezjalnych stowarzyszeń. Uchwały te potwierdzili księża biskupi na konferencji 12 marca 1919 r. w Warszawie. W rezultacie tych postanowień w okresie od 25 kwietnia do 20 maja tego roku odbył się w Poznaniu pod protektoratem księdza prymasa Edmunda Dalbora zjazd sekretarzy generalnych związków młodzieży z całej Polski, połączony z kursami i naradami społeczno-organizacyjnymi. Zdecydowano na tym zjeździe ujednoczyć strukturę organizacyjną. Za podstawę przyjęto najniższe ogniwo – stowarzyszenie jako organizację parafialną. Stowarzyszenia w obrębie jednej diecezji łączyły się w związek stowarzyszeń młodzieży

polskiej. Ogół związków diecezjalnych tworzył centralną organizację – Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej z siedzibą w Poznaniu. Uchwalono na tym zjeździe 20 maja nowe ustawy (statuty) dla stowarzyszeń, związków i Zjednoczenia. Traktowano je jako tymczasowe i powołano komisję, która miała opracować ustawy organizacyjne. Wówczas także powołano Zjednoczenie Stowarzyszeń Robotników i Zjednoczenie Stowarzyszeń Kobiet Pracujących. Organem teoretyczno-ideowym tych trzech zjednoczeń był założony wówczas miesięcznik „Przewodnik Społeczny”¹³

Dla organizacji młodzieży powstał wtedy system organizacyjny trójstopniowy: stowarzyszenie – związek stowarzyszeń – zjednoczenie ogólnokrajowe¹⁴

Tymczasem następował burzliwy rozwój katolickich stowarzyszeń młodzieży w całym kraju i tymczasowe statuty, oparte w znacznej mierze na ustawach towarzystw młodzieży w byłej dzielnicy pruskiej z 1917 r., już nie wystarczały. Zjazd Zjednoczenia Młodzieży Polskiej 5 maja 1921 r. upoważnił swoją dyрекcję do prac nad nowelizacją statutów. Nowe struktury stowarzyszeń, związków i zjednoczenia zaczęły obowiązywać od 4 marca 1925 r.¹⁵

Statut z 1919 r. zmieniał nazwę na najniższym szczeblu z towarzystwa na stowarzyszenie. Członkami (członkiniami) czynnymi stowarzyszenia były osoby w wieku 14-21 lat (wyjątkowo do 24 lat), które następnie stawały się członkami wspierającymi. Kierownictwo składało się z patronatu i zarządu. Patronem Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (SMP) był miejscowy kapłan lub inna osoba, mianowana przez władzę duchowną na wniosek związku stowarzyszeń. W praktyce bardzo rzadko patronem była osoba świecka. Statut ustanawiał też protektora nad stowarzyszeniem, którym był zawsze proboszcz (gdy w parafii nie było wikariusza, proboszcz był tylko patronem). Protektor roztaczał ogólną opiekę nad organizacją, lecz była to godność raczej honorowa. Osobą odpowiedzialną i kierującą stowarzyszeniem był patron.

Patronat, czyli rada obywatelska, pomagał patronowi w działaniu. Szczególnie gdy członkowie patronatu wywodzili się z kręgów rzemieślniczych.

¹³ „Kierownik Młodzieży”, 1919, nr 7; „Przewodnik Społeczny”, 1919/1920, s. 1-2.

¹⁴ U zarania tego ruchu występował system jednostopniowy – towarzystwa, a w latach 1914-1919 – dwustopniowy, tj. towarzystwa – związek towarzystw.

¹⁵ „Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży”, 1925, nr 3, 4; *VII Sprawozdanie Zjednoczenia Młodzieży Polskiej za rok 1925*, Poznań 1926, s. 8.

niczych, kupieckich, rolniczych i innych, wówczas powoływali nowe kółka i nadzorowali ich pracę, prowadzili kursy fachowe itp. Patronat mógł też tworzyć koła przyjaciół młodzieży z udziałem członków wspierających i honorowych. Zwykle patronat wspomagał stowarzyszenie materialnie.

Wybierany tajnie na dwa lata zarząd liczył sześciu członków (prezes, zastępca, sekretarz, skarbnik, bibliotekarz, gospodarz). Gospodarz dbał o sprzęt i lokum SMP. Członek zarządu winien mieć przynajmniej 17 lat; co roku ustępowała połowa członków zarządu, a w ich miejsce wybierano nowych. Patron reprezentował stowarzyszenie przed świeckimi władzami administracyjnymi. Podlegający mu zarząd zajmował się sprawami wewnętrznymi, jak organizacja zebrań, imprez i wycieczek, prowadzenie spisu członków, zbieranie składek i inne. Zarząd uchwalał też wydatki, kontrolowane przez walne zebranie.

Statut przewidywał różne formy pracy wśród młodzieży poprzez działanie w stowarzyszeniu różnych kółek, np. oświatowych, apologetycznych, zawodowych, śpiewackich, sportowych, abstynenckich. Mogły też powstawać kasy oszczędności. Statut przewidywał istnienie przy każdym stowarzyszeniu ogniska, czyli chociażby skromnego klubu z biblioteczką i czytelnią wraz z grami świetlicowymi i miejscem do majsterkowania. Zalecał też posiadanie boiska lub miejsca do gier sportowych na powietrzu. Stowarzyszenie mogło się dzielić na zastępy, liczące od kilku do kilkunastu członków. Kierowali nimi zastępowi mianowani przez walne zebranie. Wspierali oni zarząd w działaniach, organizowali gry i rozrywki, rozprawdzali prasę organizacyjną itp. Tworzenie zastępów nie było obowiązkowe¹⁶

Statut z 1925 r. zalecał tworzenie stowarzyszeń w miejscowościach, a nie jak dotychczas w parafiach. Odpowiadało to stanowi faktycznemu, gdyż nie zawsze siedziba stowarzyszenia pokrywała się z siedzibą parafii, w której działało często kilka SMP. Członkiem czynnym mógł być Polak, katolik, liczący 14–25 lat. Można też było tworzyć koła członków młodszych (do 17 lat) i starszych. Patrona mianował związek stowarzyszeń. Wprowadzono nowy organ – sąd honorowy, rozpatrujący spory między druhami (członkami) i decydujący ostatecznie o wykluczeniu z stowarzyszenia. Statut SMP z 1925 r.¹⁷ obowiązywał do lipca 1934 r.

Działające na podstawie statutu z 1919 r. związki stowarzyszeń młodzieży polskiej były centralami diecezjalnymi, łączącymi stowarzyszenia

¹⁶ *Ustawa Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej*, Poznań 1919.

¹⁷ *Ustawa Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej*, Poznań 1919.

(SMP) zarejestrowane na terenie diecezji. Stowarzyszenie mogło wystąpić ze związku na mocy uchwały swego walnego zebrania lub zostać wykluczone, jeśli nie respektowało statutu lub uchwał związku.

Na czele związku stał wybierany na trzy lata przez zjazd delegatów zarząd; co roku z 9-osobowego składu ustępowała jedna trzecia, a doroczny zjazd wybierał nowych członków. Przynajmniej połowa składu zarządu wybierana była spośród przedstawicieli patronatów stowarzyszeń. W zarządzie zasiadał też mianowany przez władzę duchowną sekretarz generalny związku (był nim wtedy zawsze kapłan). Zarząd m.in. powoływał komisje wewnętrzne i okręgi stowarzyszeń. Na doroczny zjazd delegatów stowarzyszenia przysyłały trzech przedstawicieli, a gdy liczyły ponad stu członków – dodatkowo po jednym delegacie na każde sto następnych. Według statutu z 1925 r. skrócono nazwę centrali diecezjalnej, która brzmiała: Związek Młodzieży Polskiej. Jednakże po powstaniu diecezjalnych central stowarzyszeń żeńskich nazwa ta była myląca, np. w korespondencji. Dlatego też Zjednoczenie Młodzieży Polskiej w okólniku z 1928 r. ustaliło odrębne nazwy dla obydwóch związków: Związek Młodzieży Polskiej Męskiej i Związek Młodzieży Polskiej Żeńskiej¹⁸

Związek mógł zrzeszać jednocześnie stowarzyszenia męskie i żeńskie – wtedy obrady zjazdu toczyły się osobno dla delegatów i osobno dla delegatek SMP. Takich związków, zrzeszających obydwie typy stowarzyszeń, było w całym kraju do 1934 r. kilka (np. Związek warszawski). Statut z 1925 r. wprowadził jako organ związku radę związkową. Praktycznie rady te działały już wcześniej, statut je tylko zatwierdzał. Wybierana na dwa lata przez zjazd związku rada liczyła co najmniej cztery osoby pełnoletnie. Rada zwoływała wraz z zarządem zjazdu, wyłaniała ze swego grona komisję rewizyjną dla nadzoru pracy zarządu, tworzyła też inne komisje. Na czele rady stała zawsze osoba duchowna. Całkowicie zmieniono w nowym statucie strukturę zarządu. Od 1925 r. zarząd stanowił jednoosobowo sekretarz generalny związku, a w razie potrzeby zarząd mogło tworzyć „kilka osób” – w praktyce zazwyczaj był to wyłącznie sekretarz generalny, mający do pomocy pracowników biurowych. Był to właściwie zarząd administracyjny. Sekretarz odpowiadał wobec rady związkowej i zjazdu delegatów za kie-

¹⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), KZMM 155, pismo Zjednoczenia z 10 II 1930 dot. Okólnika na 15/28 z 19 III 1928, ustalającego nazwy w całej Polsce.

rownictwo nad całą organizacją (związkiem). Był nim również duchowny, mianowany przez władzę kościelną¹⁹

Centrale diecezjalne (związki) zatrudniały komendanta do spraw wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, a także redaktorów czasopism, jeśli takie wydawano. Redaktorami naczelnymi byli zwykle księża sekretarze generalni. Na przykład Związek wielkopolski wydawał w latach 1921–1926 „Doniesienia Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej” oraz do r. 1939 ich kontynuację pt. „Młody Hufiec”. Zasobniejsze centrale posiadały własne domy związkowe wraz ze składnicami wydawnictw i sprzętu.

W strukturze związków diecezjalnych mieściły się również wspomniane okręgi. Tworzono je na podstawie statutów central, a działały one na podstawie regulaminu z 1926 r. Zakładanie okręgów nie było obowiązkowe i zależało od inwencji działaczy terenowych, jak też od kierownictwa związku. Okręgi łączyły organizacje lokalne położone blisko siebie, z dogodną komunikacją. Zwykle obejmowały obszar powiatu, a czasem również pobliskich okolic. Zadaniem okręgów było zacieśnienie współpracy między organizacjami lokalnymi i ułatwianie pracy centralom diecezjalnym. Władzami okręgu był patron, rada okręgowa i zarząd. Ksiądz patron, mianowany przez centralę diecezjalną, dobierał sobie pozostałych członków patronatu, reprezentował okręg wobec władz świeckich, spełniał czynności kontrolne wobec rady i zarządu, wizytował stowarzyszenia (oddziały). Radę tworzyli prezesi zarządów ogniw lokalnych. Rada wybierała spośród siebie zarząd na czas nieograniczony. Pięciosobowy zarząd był organem wykonawczym, zwoływał zjazdy okręgowe, urządzał kursy, przygotowywał sprawozdania. Kontrolę nad całością prac okręgu sprawowała centrala diecezjalna i tylko ona mogła rozwiązać okręg²⁰. Siedzibami okręgów były przeważnie miejscowości, w których znajdowały się najaktywniejsze stowarzyszenia lokalne. Tam, gdzie okręgi pokrywały cały obszar działania związku (jak w Wielkopolsce), można mówić o czterostopniowej strukturze organizacyjnej.

¹⁹ *Ustawa Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej*, Poznań 1919; *Ustawa Związku Młodzieży Polskiej*, Poznań 1927.

²⁰ Zob. art. 8 *Ustaw Związku Młodzieży Polskiej*, Poznań 1927 oraz art. 17, 23, 26 *Statutu Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej* z 1934 r.; *Regulamin okręgowy*, Poznań 1931, uchwalony 18 VIII 1926 r. na zjeździe sekretarzy generalnych w Wejherowie.

Centralą ogólnokrajową katolickich stowarzyszeń w latach 1919-1934 było Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (nazwa według statutu z 1919 r.). Ze względu na to, iż Wielkopolska była ośrodkiem najsilniejszym organizacyjnie, tak pod względem liczebnym, jak i kadrowym, siedzibą tej centrali został Poznań. Członkami Zjednoczenia były diecezjalne związki stowarzyszeń młodzieży męskiej i związki stowarzyszeń młodzieży żeńskiej oraz rzadziej występujące związki wspólne („mieszane”).

Zjednoczenie było inicjatorem i koordynatorem prac związków i stowarzyszeń w całym kraju, prowadziło też badania spraw młodzieży. Od r. 1925 pominięto w statucie termin „Stowarzyszenie” Odtąd nazwa brzmiała: Zjednoczenie Młodzieży Polskiej. W wyniku zmian statutowych przeobrażała się struktura władz Zjednoczenia. Do r. 1925 na jego czele stał co najmniej 9-osobowy zarząd wybierany przez zjazd na trzy lata. Wybierano do niego sekretarzy generalnych związków, jak i inne osoby, poza tym Episkopat desygnował do zarządu swego delegata. Najwyższą władzą był zjazd. Związki diecezjalne przysyłały po jednym delegacie na każdy tysiąc członków oraz zawsze sekretarzy generalnych.

Od r. 1925 za najwyższą władzę statut uznawał radę naczelną Zjednoczenia, wybieraną co roku przez zjazd delegatów związków. Stałymi członkami rady byli sekretarze generalni. Każdy związek miał tyle głosów w radzie, ile tysięcy liczył członków. Rada (a nie jak dotychczas zjazd) wybierała na czas nieograniczony zarząd, wykonujący czynności zarządzająco-administracyjne. Zarząd zmalał do funkcji dyrektora i zastępcy oraz personelu biurowego. Prezesem rady naczelnej Zjednoczenia w latach 1919–1934 był ks. kan. Józef Strojnowski z Płocka. Dyrektorami, kierującymi praktycznie pracami Zjednoczenia, byli w tym czasie ks. Walerian Adamski i jego zastępca ks. Leopold Biłko. W składzie struktur Zjednoczenia znajdowała się spółka wydawnicza „Ostoja” w Poznaniu, kierowana przez wymienionych księży dyrektorów. Spółka wydawała czasopisma Zjednoczenia: od 1920 r. „Przyjaciela Młodzieży” i „Młodą Polkę” i obok nich, od 1922 r., „Kierownika Stowarzyszeń Młodzieży” (później „Kierownik”) oraz „Mały Świątek”, a także, od 1932 r., „Żywe Słowo” W drukarni „Ostoi” wychodziły statuty, poradniki szkoleniowe i inne druki²¹

²¹ Zob. *Ustawa Zjednoczenia Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej*. Poznań 1919; *Ustawa Zjednoczenia Młodzieży Polskiej*. Poznań 1927.

W r. 1933 należące do Zjednoczenia związki diecezjalne męskie i żeńskie zrzeszały ogółem 8847 stowarzyszeń młodzieży, liczących razem 250,7 tys. członków (w tym ok. 130 tys. młodzieży żeńskiej)²²

b) Struktura organizacji w latach 1934–1939

W wyniku gruntownej reorganizacji, dokonanej na podstawie nowych statutów z 1934 r., struktury katolickich organizacji młodzieży, jak i ich nazewnictwo uległy zasadniczym zmianom poprzez zjednoczenie ich w ramach ogólnopolskiej Akcji Katolickiej.

Nastąpiło całkowite rozdzielenie pionu organizacyjnego żeńskiego i męskiego (poprzednio było wspólne krajowe Zjednoczenie i niektóre związki diecezjalne). Zamiast jednej centrali krajowej powstały dwie: Katolicki Związek Młodzieży Męskiej (KZMM) i Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej (KZMŻ), obydwie z siedzibami w Poznaniu.

Na szczeblu diecezjalnym zamiast dawnych związków wprowadzono katolickie stowarzyszenia młodzieży męskiej i żeńskiej (KSMM i KSMŻ).

Dawne terenowe (parafialne) stowarzyszenia młodzieży przekształcono przez zmianę nazw w oddziały diecezjalnych KSMM i KSMŻ. Utrzymano możliwość tworzenia okręgów skupiających pobliskie oddziały KSM. Zrezygnowano z systemu patronackiego, jaki obowiązywał poprzednio w stowarzyszeniach terenowych i w okręgach. W to miejsce wprowadzono funkcje asystentów kościelnych.

W ujęciu graficznym trójstopniowy układ strukturalny KSM w latach 1934-1939 przedstawiał się następująco:

Centrale krajowe	Katolicki Związek Młodzieży Męskiej Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej
Centrale diecezjalne	Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (KSMM) Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej (KSMŻ) i ich okręgi
Organizacje terenowe	oddziały KSMM i KSMŻ

Tak przedstawiały się przeobrażenia w ogólnej strukturze organizacyjnej. A oto jak kształtowały się te zmiany w wymiarze wewnątrzorganizacyjnym, począwszy od central krajowych.

Majątek oraz udziały dawnego Zjednoczenia Młodzieży Polskiej w Spółce Akcyjnej „Ostoja” podzielono między dwie centrale ogólnopolskie: KZMM i KZMŻ. Rozłączono też biura wraz z personelem, tworząc dwie oddzielne siedziby tych central. Nadzór nad obydwoma związkami krajowymi sprawował Episkopat poprzez swych asystentów. W 1934 r. Episkopat mianował wspólnego dla obydwóch związków asystenta kościelnego w osobie ks. kan. Waleriana Adamskiego. Od r. 1938 nastąpiło rozdzielenie tych funkcji: ks. Adamski pozostał asystentem centrali żeńskiej, natomiast asystentem KZMM przez rok 1938 był ks. Leopold Biłko, po nim od początku 1939 r. ks. Witold Klimkiewicz.

Członkami Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej były centrale diecezjalne, tj. Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej (ten sam układ obowiązywał w strukturach organizacji żeńskiej). Wprowadzono pojęcie członka nadzwyczajnego – mogły nim zostać zrzeszenia i instytucje popierające cele organizacji młodzieży.

Władzami Związku były zarząd, zjazd związkowy, komisja rewizyjna i sąd. W zarządzie zasiadali prezes i dyrektor (obaj mianowani na 3 lata przez Episkopat) oraz kilku innych członków wybieranych przez zjazd delegatów. Prezes reprezentował Związek na zewnątrz i był z urzędu członkiem Rady Naczelnej Akcji Katolickiej. Dyrektor kierował biurem i zajmował się sprawami bieżącymi centrali. Prezesami obydwóch związków były osoby świeckie. Prezesem KSMM w latach 1934-1939 był szambelan Edward Potworowski, ziemianin z Goli. Prezeską KZMŻ w tych latach była Maria Suchocka, farmaceutka z Pleszewa. Dyrektorami KZMM i KZMŻ do r. 1937 byli księża, następnie mianowano świeckich. W nowym statucie nie było dawnego organu kierowniczego – rady naczelnej. Jej funkcje przejął prezes i zjazd. Zmian w statucie dokonywał Episkopat, który też zatwierdzał uchwały zjazdu w tej kwestii²³

Nastąpił podział wydawanych czasopism: „Młodą Polkę” wydawał KZMŻ, a „Przyjaciela Młodzieży” – KZMM. Pozostały jako wspólne wydawnictwa „Kierownik” oraz „Żywe Słowo”

²³ Statut Katolickiego Związku Młodzieży Żeńskiej, Poznań 1934; Statut Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej, Poznań 1934.

W 1938 r. obie centrale krajowe zrzeszały po 20 stowarzyszeń diecezjalnych (KSMM i KSMŻ). Poprzez te stowarzyszenia obydwie centrale zrzeszały następujące liczby oddziałów i członków²⁴:

KZMŻ	KZMM
5989 oddziałów terenowych	4971 oddziałów terenowych
171 601 członkiń czynnych	141 700 członków czynnych
8558 członkiń nadzwyczajnych	ok. 10 tys. członków nadzwyczajnych

Centrale diecezjalne, jakimi były KSMM i KSMŻ, pozostawały w ścisłej łączności z biskupem diecezjalnym i podlegały jego nadzorowi. Biskup wyznaczał asystenta kościelnego, mianował i odwoływał prezesa zarządu i sekretarza generalnego (obydwaj byli osobami świeckimi), mógł też rozwiązać stowarzyszenie, okręgi i oddziały, a także odwołać ich prezesów.

Asystent kościelny (zawsze kapłan) miał prawo udziału we wszystkich zebraniach KSMM, a także okręgów i oddziałów, miał decydujący głos w sprawach wiary i moralności w KSMM oraz głos doradczy w kwestiach organizacyjnych.

Członkami zwyczajnymi KSMM mogli być katolicy bezżenni w wieku 14-30 lat (a więc podniesiono górną granicę wieku o pięć lat). W grupie członków nadzwyczajnych, którymi mogły być osoby i instytucje, wyróżniano członków wspierających, dożywotnich, współpracujących i honorowych. Członkowie zwyczajni przed ukończeniem 18. roku życia nie mieli praw wyborczych i nie mogli głosować przy podejmowaniu uchwał.

Władzami KSMM były: zarząd, zjazd delegowanych, komisja rewizyjna i sąd (kolejność według statutu). Zarząd składał się z prezesa, sekretarza generalnego i co najmniej trzech członków. Prezes i sekretarz mianowani byli na trzy lata, pozostałych wybierał zjazd co dwa lata. Prezes reprezentował stowarzyszenie, mógł też delegować w tym celu sekretarza generalnego, zwoływał posiedzenia zarządu i im przewodniczył, kierował przebiegiem zjazdów, wykonywał uchwały stowarzyszenia (zjazdu i zarządu) oraz Związku krajowego. Należał z urzędu do rady diecezjalnej Akcji Katolickiej. Sekretarz generalny kierował biurem, zawiadywał majątkiem

²⁴ Dane statystyczne zob. „Kierownik”, 1939, nr 8.

stowarzyszenia, zakładał i wizytował oddziały i okręgi, organizował kursy itp.

Na doroczne zjazdy oddziały KSMM przysyłały prezesów i po jednym delegacie na każde 100 członków.

Nie było oddzielnych statutów dla oddziałów KSMM i KSMŻ. Ich funkcjonowanie określały odnośne artykuły statutu centrali diecezjalnej (do r. 1934 był osobny statut terenowych SMP). Każdy oddział i okręg miał asystenta kościelnego (dawniejszy ksiądz patron) mianowanego przez biskupa. Asystenci zatwierdzali wybór prezesów oddziałów i okręgów i mieli decydujący głos w sprawach religijno-moralnych, a także czuwali nad współpracą z oddziałami Akcji Katolickiej. Na czele oddziału znajdowało się kierownictwo (a nie, jak poprzednio, zarząd) wybierane na dwa lata przez walne zebranie. Kierownictwu przewodniczył prezes. Pozostał dawny podział na kółka, sekcje i zastępy, posługujące się odpowiednimi regulaminami KSM.

Władze okręgu stanowiły: asystent kościelny, rada okręgowa i zarząd. Radę tworzyli prezesi kierownictw oddziałów i ich zastępcy. Rada wybierała spośród siebie zarząd okręgowy na czas nieograniczony. Była organem kontrolnym wobec zarządu okręgu i komisji rewizyjnej. Pięciosobowy zarząd był organem wykonawczym, składał sprawozdania radzie i centrali. Okręgi były wielce pomocne w pracy centrali, dysponującej nielicznym personelem, który mógł wizytować organizacje w terenie. Tworzenie okręgów nadal nie było obligatoryjne²⁵

Jak wspomniano, w całym kraju w 1938 r. było 20 central diecezjalnych żeńskich (KSMŻ) i 20 central męskich (KSMM). Ich siedziby znajdowały się w następujących miastach: Częstochowa, Łódź, Sandomierz, Katowice, Łuck, Siedlce, Kielce, Pelplin, Tarnów, Kraków, Pińsk, Warszawa, Lublin, Płock, Wilno, Lwów, Poznań, Włocławek, Łomża, Przemyśl.

3. KATOLICKIE ORGANIZACJE MŁODZIEŻY W AKCJI KATOLICKIEJ

Akcja Katolicka erygowana została w listopadzie 1930 r. przez kardynała prymasa Augusta Hlonda jako instytucja ogólnokrajowa, pełniąca rolę centrali dla całego ruchu katolickiego w Polsce. Jej zadaniem było zwłaszcza

²⁵ *Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej*, Poznań 1934; *Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej*, Poznań 1934.

rozbudzenie jak najszerszego apostołstwa świeckich. Akcja Katolicka działała na podstawie statutu konstytucyjnego i regulaminów ogłoszonych w 1930 r. przez prymasa Polski. Całością prac Akcji Katolickiej kierował Episkopat poprzez swoją Komisję do spraw Akcji Katolickiej. Organem prasowym Akcji był „Ruch Katolicki”²⁶

Na podstawie uchwały konferencji Episkopatu w Częstochowie w 1931 r. Naczelny Instytut Akcji Katolickiej powiadomił Zjednoczenie Młodzieży Polskiej o jego formalnym przyjęciu jako członka do Akcji Katolickiej²⁷. Tym samym organizacje wszystkich szczebli, należące do ówczesnego Zjednoczenia, weszły w skład odpowiednio niższych ogniw Akcji Katolickiej (diecezjalnych i parafialnych). W składzie Akcji Katolickiej znalazły się też zjednoczenia mężów i kobiet, powołane w 1919 r. Po ich przekształceniu i zmianie nazw organizacje te tworzyły od 1934 r. tak zwane cztery kolumny Akcji Katolickiej: Katolicki Związek Młodzieży Męskiej, Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej, Katolicki Związek Mężów i Katolicki Związek Kobiet.

Wszystkie cztery centrale ogólnopolskie otrzymały nadane im przez Episkopat w 1934 r. nowe statuty organizacyjne (statuty organizacji młodzieży omówiono wyżej). Powiązania strukturalne organizacji młodzieży z Akcją Katolicką przedstawiały się następująco:

- delegat Zjednoczenia (od 1934 r. KZMM i KZMŻ) zasiadał w Naczelnej Radzie Akcji Katolickiej;
- delegaci związków młodzieży polskiej (od 1934 r. KSMM i KSMŻ) zasiadali w diecezjalnych radach Akcji Katolickiej;
- delegaci terenowych SMP (od 1934 r. oddziałów KSMM i KSMŻ) współpracowali z parafialnymi oddziałami Akcji Katolickiej (PAK).

Organizacje zrzeszone w Akcji Katolickiej zobowiązane były wychowywać swych członków do apostołstwa świeckiego, wypełniać zlecone im przez Akcję Katolicką zadania w tym zakresie oraz brać udział w manifestacjach katolickich, zarządzanych przez tę instytucję.

²⁶ Statut konstytucyjny Akcji Katolickiej w Polsce, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” 45(1930), nr 12; AAP, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej, sygn. 107, 115.

²⁷ „Kierownik” 1932, nr 1; tamże, pismo NIAK z 23 XI 1931.

W pozostałych sprawach organizacje te zachowały swą autonomię i rozwijały działalność pod kierownictwem swoich władz i na podstawie własnych statutów²⁸

THE FORMATION OF CATHOLIC STRUCTURES OF THE YOUTH ORGANIZATIONS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC

S u m m a r y

The spontaneous development of Catholic youth organizations after Poland had regained independence created the need for the unification of that movement, the introduction of uniform legal foundations and practical principles of functioning. There were, however, some obstacles in the former three partitions under the form of various laws as regards associations. These laws, most of which were self-contradictory, were binding in Poland until 1932, since for a dozen or so years no Polish norms had been established. In 1932 a decree on associations was passed. The affairs of Catholic organizations had not been regulated until the decree of 1934.

The paper discusses the legal situation, as well as statutory changes of organizations in the years 1919-1934. It shows how the organizational structures took form at that time and in the years 1934-1939, when youth organizations functioned within the Catholic Action. The paper depicts also the range of organizational work at various levels.

Translated by Jan Kłós

²⁸ Zob. pkt 20 Statutu konstytucyjnego Akcji Katolickiej w Polsce.